

**РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ БЕЗДОКУМЕНТАРНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ:
БАГАТОМАНІТНІСТЬ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ****UNDERSTANDING THE LEGAL NATURE OF UNCERTIFICATED SECURITIES:
DIVERSITY OF SCIENTIFIC VIEWS**

Трофименко Д.С.,

*здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Публікацію присвячено розгляду різноманітних сучасних наукових поглядів щодо правової природи бездокументарних цінних паперів. Автором досліджено документарну та бездокументарну концепції правової природи цінних паперів, їх наукове розуміння як юридичних фікцій та висвітлено основні тези щодо інформаційної теорії.

Ключові слова: бездокументарні цінні папери, правова природа, майнові права.

Публикация посвящена рассмотрению различных современных научных взглядов относительно правовой природы бездокументарных ценных бумаг. Автором исследованы документарная и бездокументарная концепции правовой природы ценных бумаг, их научное понимание как юридических фикций и отражены основные положения по информационной теории.

Ключевые слова: бездокументарные ценные бумаги, правовая природа, имущественные права.

The publication is devoted to consideration of various modern scientific views on the legal nature of uncertificated securities. The author studied documentary and non-documentary concept of the legal nature of the securities, their scientific understanding as legal fictions and highlighted the main theses on information theory.

Key words: book-entry securities legal nature, property rights.

Цінні папери-документи, які втілюють у собі майнові права, український законодавець відповідно до ст. 177 ЦК України відносить до категорії рухомих речей. Однак таке їх розуміння насамперед потрібно пов'язати з тим, що на протязі тривалого часу вони існували у вигляді паперових сертифікатів (бланків). Як слушно зауважив щодо цього В.В. Посполітак, саме необхідність надання майновим правам більшої динаміки викликала появу правових конструкцій, які, опосередковуючи зобов'язальні правовідносини, дозволили включити права у майновий обіг на зразок реальних речей [1, с. 42]. Ними і стали цінні папери, які, існуючи як просторові предмети, втілюють у собі майнові права. Для учасників торговельного обігу традиційні речові конструкції завжди були більш зручними, звичними та зрозумілими, а тому абстрактні по своїй природі об'єкти (права, посвідчені цінним папером) стали предметом договорів купівлі-продажу, міни, дарування, позики, зберігання, застави нарівні з матеріальними речами [1, с. 41].

Однак з появою бездокументарних цінних паперів науковий підхід щодо визначення цінних паперів як рухомих речей змінився. Так, Г.М. Шевченко доречно зауважила, що у період становлення та розвитку цінних паперів на пред'явника право могло бути матеріалізованим тільки у паперовому носії. Однак у подальшому такий тісний зв'язок цінного паперу як сукупності прав і цінного паперу як речі – паперового документа зник. Адже змінилося саме поняття «документа» – нині це вже не тільки паперовий носій. А з появою іменних цінних паперів, коли ім'я управоможеної особи фіксується в самому цінному папері та ще й у спеціальному реєстрі, можлива реалізація прав за цінним папером без необхідності його пред'явлення. І, як виявилось, зручнішим є виконання різноманітних договорів, пов'язаних із цінними паперами за відсутності документарної форми [2, с. 30].

Поява бездокументарних цінних паперів, які існують у вигляді облікових записів на рахунках у системі депозитарного обліку цінних паперів, призвела до суперечливих наукових поглядів щодо розуміння їхньої правової суті. Тим самим виникла необхідність дослідження їхньої правової природи та переосмислення правової природи власне цінних паперів.

Натепер у науковій доктрині вже сформувалися стійкі позиції вчених щодо розуміння правової природи бездокументарних цінних паперів. Однак, досліджуючи погляди шановних колег, можна побачити, що позиції вчених розділилися на дві взаємно протилежні групи, які умовно можна об'єднати у документарну та бездокументарну концепцію цінних паперів.

У рамках документарної концепції вчені розглядають цінний папір виключно як паперовий документ, що посвідчує майнові права, здійснення або передача якого можлива тільки у разі пред'явлення (передачі) сертифіката (бланка). Однією із основних властивостей такого цінного паперу як документу є його матеріальність, тобто існування на певному тілесному носії, завдяки якому він визнається об'єктом цивільних прав – «речічю». Ті ж об'єкти цивільного обороту, які не мають матеріальної форми, речами вважатися не можуть [1, с. 39]. Між собою таку позицію розділяють такі вчені, як В. А. Белов, Є. О. Крашенніков, Є. О. Суханов, В. В. Пополітак, Є. Ю. Трегубенко, В. Б. Чуваков тощо, погляди яких ґрунтуються на визнанні речово-зобов'язальної правової природи цінних паперів у документарній формі та визнанні їх речами. Бездокументарні цінні папери ж у рамках даної концепції розглядаються або як майнові права, що не можуть бути включені до інституту цінних паперів, або як спосіб фіксації майнових прав, що взагалі призводить до виключення їх з переліку об'єктів цивільних прав.

Представники бездокументарної концепції цінних паперів визнають цінні папери документарної та бездокументарної форми як такі, що мають однаковий правовий режим [3, с. 18]. Так, Є. Демушкіна, Л.Г. Єфимова, Д.В. Мурзін, Д.І. Степанов, М. Крилов, Г.Н. Шевченко, А.А. Кукушкін, В. Бірюков висловлюють позицію щодо необхідності єдиного розуміння цінного паперу як безтілесної речі, позбавленої матеріального фізичного тіла, при цьому парадоксально визначаючи цінним папером – безтілесну річ як зобов'язальне договірне право, що регулюється нормами речового права, або розглядаючи цінні папери виключно як сукупність майнових прав [4, с. 6]. Документарні та бездокументарні цінні папери розглядаються у рамках єдиного правового інституту, що обумовлено наявністю між ними спільних якостей, які є значущи-

ми при визначенні сутності їхньої правової конструкції: документарні та бездокументарні цінні папери здійснюють закріплення майнових прав, а спосіб фіксації прав є лише техніко-юридичною відмінністю, яка не впливає на їхню правову природу.

Однак потрібно зважати, що наявність таких протилежних наукових підходів базується виключно на суб'єктивних висловлюваннях різних учених щодо їх розуміння правової природи бездокументарних цінних паперів, що існують у вигляді облікових записів. А тому вбачається за доцільне поглибити дослідження існуючих наукових позицій з метою формування власного бачення правової сутності таких цінних паперів – феномена ХХ століття.

1. Визнання бездокументарних цінних паперів як способу фіксації майнових прав.

Заперечуючи можливість визнання облікових записів речами, одним із перших як спосіб фіксації майнових прав бездокументарні цінні папери у цивільно-правовій науці на пострадянському просторі почав розглядати Є.О. Суханов. Науковець зазначив, що цінний папір як документ належить до рухомих речей, а бездокументарний цінний папір не є цінним папером у прямому значенні слова, а лише способом фіксації майнових прав [5, с. 314], вбачаючи, що з їх приводу не може складатися ніяких речово-правових відносин. Класичні підходи, що відрізняють «право на папір» та «право із паперу», не працюють, тому з приводу цього своєрідного об'єкта цивільних прав виникають лише зобов'язально-правові відносини [6, с. 13]. У свою чергу В.Б. Чуваков вважає, що бездокументарні цінні папери не замінюють собою класичні цінні папери, але їх доповнюють, визнаючи їх як особливий спосіб фіксації прав із цінного паперу. На думку науковця, такі цінні папери у зв'язку з їхніми фізичними властивостями не мають жодної ознаки класичних (не являються документами, в яких повинне бути втілене майнове право; відсутня можливість їх пред'явлення зобов'язаній особі; запис у реєстрі не виступає об'єктом речових прав і об'єктом цивільно-правових правочинів, до нього не можливо застосувати положення про способи передачі цінних паперів; суб'єктивне цивільне право, підтверджене записом у реєстрі, передається у порядку, передбаченому цивільним законодавством для передачі прав, при цьому один запис у реєстрі знищується, замінюючись на інший) [7, с. 39-40]. В.В. Посполітак, підтримуючи таке бачення, вбачає, що «бездокументарні» цінні папери – це не те саме, що «документарні» цінні папери у вигляді паперових бланків. Це навіть уже не «цінні папери», а електронна форма обліку власників капіталу, яким належать наперед визначені права і відповідні обов'язки по відношенню до користувача цього капіталу [8, с. 25].

Однак, не підтримуючи позицію щодо визнання бездокументарних цінних паперів виключно як способу фіксації прав, вбачається, що цінні папери з урахуванням форми існування завжди являються певним способом фіксації майнових прав, що у ньому втілені. Так, під формою завжди розуміється зовнішній вираз, оформлення якого-небудь змісту. При цьому змістом будь-якого цінного паперу являються майнові права, які зафіксовані на певних носіях. Тобто у першу чергу цінні папери – це завжди майнові права (зміст, що втілюється у певній формі), які володіють специфічними властивостями, які дозволяються вирізняти їх від традиційних майнових прав. Вибір способу фіксації таких прав впливає виключно на легітимізацію уповноваженої особи, породжує певні особливості щодо їх обігу, однак ніяким чином не впливає на їхню правову сутність – втілення майнових прав.

Доцільно доповнити висловлену автором думку науковими роздумами І. О. Фролової, яка зауважує, що паперовий документ та «бездокументарну форму» необхідно розглядати як два можливих способи фіксації прав із цін-

них паперів. При цьому цінний папір залишається майном, річчю, незалежно від способу фіксації прав із нього. [9, с. 49-50]. У свою чергу Є. Дьомушкіна, підтримуючи висловлену тезу, стверджує, що не тільки документ, який вміщує визначені майнові права, але й інший спосіб фіксації може розглядатися як цінний папір [10, с. 20].

Таким чином, розуміння бездокументарних цінних паперів як способу фіксації прав призводить до таких висновків: документ є способом фіксації документарних цінних паперів, а у бездокументарних така фіксація здійснена в інший, відмінний від документарного спосіб. Об'єктом цивільних прав завжди визнаються саме цінні папери, незалежно від форми їх існування, а не спосіб фіксації майнових прав. Розуміння бездокументарних цінних паперів лише як способу фіксації прав не пояснює його правової природи, а являється лише достатньо точним описом його зовнішніх ознак. Бездокументарні цінні папери за своєю суттю та змістом закріплюють майнові права, таким є їхнє основне функціональне призначення, відкидаючи яке, втрачається сама необхідність існування цінного паперу взагалі [11, с. 27].

2. Визнання бездокументарних цінних паперів як сукупності майнових прав.

Заперечуючи наявність речової природи у бездокументарних цінних паперів, деякі вчені визнають цінні папери як сукупність майнових прав, закріплених в особливій формі. Так, Д.І. Степанов розуміє всякий цінний папір як ідеальну оболонку, своєрідну рахункову одиницю, що включає у себе сукупність прав. Саме у такій якості – ідеальної оболонки, а не документа (речі), цінний папір фігурує у цивільному обороті. До відносин щодо приналежності та обороту цієї самої ідеальної оболонки застосовуються норми речового та зобов'язального права, крім тим виключень, які передбачені ідеальною природою об'єкта (оболонки) [12, с. 212]. У свою чергу Г.Н. Шевченко, намагаючись визначити різницю між матеріалізованими – документарними та нематеріалізованими – бездокументарними цінними паперами, наголошує, що останні необхідно розуміти не просто як набір суб'єктивних цивільних прав, а саме як їх комплексність, цілісність. Документарні визнаються речами, об'єктами права власності, а бездокументарні – у класичному розумінні речами не являються, але і не являються лише майновими чи немайновими правами, а представляють собою ідеальну оболонку, яка приховує за собою сукупність (цілісність) таких прав [2, с. 22, 32]. Так, В. Бірюков вважає, що власне цінні папери не належать до речей, однак є об'єктами речового права (у зв'язку з тим, що на них поширюються норми речового права), при цьому особливості їхнього правового статусу будуть визначатися завдяки вказівці на «спеціальні правила», визначенні законодавством для їх регулювання [13, с. 52]. Л.М. Саванець зазначає, що бездокументарні цінні папери є ідеальною цілісною сукупністю майнових та немайнових прав [14, с. 254]. Аналогічну позицію можна зустріти в роздумах А.А. Бутенка, який зазначає, що бездокументарний цінний папір не являється різновидом (підвидом) «цінного паперу», не є способом фіксації майнових прав у спеціальному реєстрі, а є саме сукупністю майнових прав, таким чином вони являються самостійним об'єктом цивільних прав. Продовжуючи міркування науковця, С.В. Ротко, Д.А. Тимошенко, зазначають, що неприпустимо поширювати речове право на ті об'єкти, які такими не являються [15, с. 4]. У свою чергу О.І. Виговський, зауважив, що, на відміну від класичних цінних паперів, правова природа яких відрізняється дуалістичним характером, у випадку з бездокументарними цінними паперами дуалізм правової природи цінних паперів через відсутність речових правових ознак зникає, а тому вони виступають у цивільному обігу виключно об'єктами зобов'язального права [16, с. 95, 97]. К.К. Лебедев взагалі досить категорично наголошує, що бездокументарні цінні

папери, не маючи матеріальної оболонки, навіть умовно не можуть розглядатися як речі, і, відповідно, бути об'єктом права власності та інших речових прав [17, с. 173].

Не підтримуючи висловлену вченими позицію, необхідно висловити власне бачення щодо розуміння бездокументарних цінних паперів як сукупності майнових прав. Таке розуміння їхньої правової природи дійсно найбільш повно пояснює їх спорідненість з класичними цінними паперами, що існують у вигляді сертифікатів (бланків). Адже цінні папери завжди закріплюють майнові права. Однак згідно з діючим законодавством України цінні папери можуть існувати у вигляді паперового документу, електронного документа, які визнаються документарною формою їх існування, та у вигляді облікового запису (бездокументарній формі). Незалежно від форми їх існування, основним для цінних паперів як цивільно-правової конструкції являється закріплення, збереження та передання майнових прав. Такі права не існують у відриві від свого носія. Адже не можна передати право голосу як складову частину майнових прав акцій без передачі самої акції, не можливо відокремити право на отримання доходу за цінним папером без його передачі. Тобто майнові права завжди тісно прив'язані до свого носія, який одночасно передається з ними. Такий висновок однозначний як для документарних цінних паперів, так і бездокументарних.

3. Визнання бездокументарних цінних паперів як юридичної фікції.

У наукових колах можна зустріти позицію, що поширення на бездокументарні цінні папери правового режиму речі є застосування законодавцем специфічного техніко-юридичного прийому – юридичної фікції. Так, наприклад, Л.Г. Єфимова констатує факт, що законодавець здійснює поширення правового режиму класичних цінних паперів на бездокументарні і такий прийом необхідно розглядати лише як юридичну фікцію [18, с. 325]. О. Мозгова у свою чергу зауважила, що бездокументарні цінні папери не мають речової форми та можуть характеризуватися лише як фікції, за якими ховаються майнові права, зазвичай фіксовані цінними паперами. Це – «цінні папери» за змістом, однак не по формі представлення, тобто «квазіцінні папери» [19, с. 28]. У свою чергу О.В. Виговський наголошує, що «бездокументарні цінні папери через повну відсутність речових елементів принципово не можуть бути віднесені до категорії рухомих речей без створення юридичної фікції, проте і не можуть вважатися звичайними об'єктами зобов'язального права. У цьому разі «юридично неподільний» комплекс майнових прав утворюватиме єдиний об'єкт цивільних правовідносин, що виступатиме предметом цивільних правочинів як «цінний папір» [16, с. 99].

Однак В.Л. Яроцький щодо цього досить слушно зауважив, що фіктивним необхідно вважати саме нормативне закріплення можливості виникнення права власності на бездокументарні цінні папери, інструментальна природа яких базується на поширенні на них правового режиму об'єктів цивільних прав за повної відсутності характерного матеріального субстрату – паперового документа [20, с. 59-60].

Таким чином, узагальнюючи дослідження багатоманітних наукових позицій щодо розуміння правової природи бездокументарних цінних паперів, можна констатувати, що більшість сучасних учених все ж таки відстоюють позицію, що у таких цінних паперів має місце відсутність дуалістичної правової природи цінних паперів, що пов'язане з відсутністю сертифіката (бланка). Як наслідок, визнання останніх виключно майновими правами призвело, у свою чергу, до розуміння їх як нематеріальних об'єктів цивільних прав, які або перебувають за межами інституту цінних паперів, або включені до нього виключно завдяки використанню юридичної фікції.

Однак український законодавець визначає, що, відповідно до ст. 177 ЦК України, цінні папери – це речі. Такий

підхід має практичну мету: включення до категорії речей цінних паперів найбільш повно та максимально легітимно дозволяє використовувати норми речового права для правового регулювання відносин, що складаються у сфері функціонування у цивільному обігу цінних паперів [21, с. 362].

Нагадаємо, що речами визнаються матеріальні предмети зовнішнього по відношенню до людини оточуючого світу, що задовольняють відповідні потреби учасників цивільних правовідносин завдяки їхнім фізичним, хімічним, біологічним та іншим властивостям, що визначають їх товарний характер, а також сферу та напрями використання в людській діяльності [22, с. 218]. Ст. 179 ЦК України закріплено, що річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Визнання цінних паперів речами ґрунтується саме на їх існуванні у вигляді паперових сертифікатів (бланків). Є сертифікат – є річ, немає сертифікату – немає речі. А як же бути з бездокументарними цінними паперами у вигляді облікового запису, які важко уявити як існуючий у просторі предмет?

Багато з науковців дотримуються позиції, що речі – обов'язково матеріально виражені предмети. Так, С.О. Суханов визнає речами матеріальні, фізично відчутні об'єкти, що мають економічну форму товару. О.П. Сергєєв розуміє під ними дані природою та створенні людиною цінності матеріального світу, що виступають у якості об'єктів цивільних прав. Однак таке розуміння ставиться під сумнів І. Гумаровим, який зазначає, що діючим цивільним законодавством передбачено існування власне речей як предметів матеріального світу, речей, які прямо названі такими законом та речей, які в природі відсутні, але існування їх припустиме [23, с. 214].

Тобто у науці сформовано два концептуальні підходи щодо розуміння «речі» – у широкому та вузькому значенні. У широкому ними визнається все те, що не є суб'єктом права, всі ті матеріальні та ідеальні блага, які слугують задоволенню захищеності власністю інтересів. Слушним щодо цього є думка Ю.А. Гамбарова про те, що розуміння речі природно розширилося зі збільшенням кола охоронюваних правом інтересів, якими охоплюються вже не тільки майнові відносини, але й «авторські, захист імені, патенти на відкриття, винаходи... та ін.». У вузькому ж значенні речі – є лише те, що знаходиться у просторі, обмежується ним, сприймається безпосередньо нашими органами чуття на протигагу тому, що мислиться й уявляється виключно продуктом мислення [24, с. 284].

Визнання речей як матеріальних благ вказує на те, що вони мають фізичну субстанцію, належать до предметів матеріального світу, мають властивості форми, розміру, кольору, структури. У зв'язку з тим, що законодавець поділив усі об'єкти цивільних прав на дві взаємовиключні групи (матеріальні та нематеріальні блага), тим самим об'єкти можуть бути або матеріальними, або нематеріальними і в основу такої класифікації покладено природу того чи іншого блага [25, с. 93]. Підтримуючи висловлену С.О. Сліпченко позицію, вбачається, що визнання речей як матеріальних предметів та віднесення до них цінних паперів передбачає, що цінні папери, незалежно від форми існування, завжди являються матеріальними об'єктами цивільного права.

Але що необхідно розуміти під матеріальністю? Етимологічно слово походить від слова матерія (від латинського material – речовина), під якою розуміється філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, що надана людині в її відчуттях, яку вона може і намагається пізнати та існує незалежно від самої людини. Матерія охоплює собою нескінчену різноманітність різних об'єктів і систем природи. У ній наявна безліч утворень об'єктивної реальності, які зведено до однієї спільної властивості – існувати незалежно від людських відчуттів і від відображення в людській свідомості. Усі матеріальні процеси та

явища пізнаються людиною або відбиваються в її свідомості на основі чуттєвого сприйняття. При цьому йдеться не лише про ті речі та явища, які можуть бути сприйняті безпосередньо відчуттями, але й про ті, для сприйняття яких використовуються найскладніші сучасні прилади, що підсилюють міць людських органів сприйняття [26, с. 194-195]. Таке філософське розуміння матерії та, як наслідок, матеріальності перекликається з уявленням про матеріальність речей у юридичній літературі, де, як правило, зазначається, що ознака матеріальності розуміється як здатність речі чуттєво сприйматися, або бути відчутною, що визначаються як властивості матеріальності речі – відчутність та тілесність [27, с. 89].

Тобто річ – це те, що доступно сприйняттю органами людського чуття, а матеріальність речі проявляється через таку її властивість, як відчутність, тобто можливість доторкнутися, понюхати, послухати, побачити, спробувати на смак. Однак існує низка об'єктів, що активно використовуються людьми в житті, які не сприймаються виключно органами чуття, а встановити їх наявність або відсутність можна лише за допомогою спеціальних приладів.

У свою чергу тілесність означає наявність фізичного тіла. Як фізичне тіло річ зберігає свою внутрішню totoжність, що дає змогу простежити незмінність її просторових меж у всі моменти часу. З таких позицій не можна визнати річчю, наприклад, електроенергію або вміст нафтопроводу. У даному випадку з фізичної точки зору можна говорити про енергію і речовину, з правової – про інше майно.

Однак для наукової доктрини та юридичної практики традиційним є розуміння речей як предметів та інших явищ матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки. Тим самим, таке розуміння «речей» дозволяє включати до них і такі, що не мають «зримого» образу, не є предметами у прямому значенні цього слова, наприклад різні види газів, енергії тощо [24, с. 286]. Таким чином, для вирішення питання віднесення того чи іншого явища до кола матеріальних об'єктів цивільних прав наявність «реальної» відчутності та фізичного тіла не є основоположними ознаками. Як доречно щодо цього зауважив Л. Еннексерус «чи є предмет тілесним, тобто річчю, вирішується з погляду обігу, а не за вченням фізики». Тобто предмет стає річчю (у правовому значенні) не за його фізичними властивостями, а за соціальними, в результаті придбання властивостей товару в товарному (ринковому) обігу. Іншими словами, те чи інше явище стає об'єктом прав, якщо є затребуваним з позиції майнового обігу [28, с. 11-12]. Погоджуючись з висловленою тезою, що річ сама по собі, як така, без необхідності її участі в обороті не представляє для цього обігу та її учасників ніякого значення, наведемо такий приклад: папір, що не закріплює ніяких майнових прав цінним не являється, до нього не виникає правовий інтерес учасників цивільного обороту. Це просто папір. Однак коли такий папір закріплює певні майнові права, завдяки чому забезпечується їх обігосдатність, для торгового обігу він набуває значення як інструмент закріплення, збереження та передачі цих майнових прав.

Отже, для вирішення питання віднесення тих чи інших об'єктів цивільних прав до матеріальних має значення не лише наявність фізичного тіла, яке може бути сприйняте органами людського чуття або за допомогою технічних засобів, а також наявність щодо нього інтересу учасників товарного обороту, задовольняючи їх відповідні потреби.

Свого часу Р. Сават'є визнає, що право власності, об'єктом якого є безтілесна річ, має велике економічне значення, але абстрактний характер цих речей має і великі незручності. Люди люблять володіти належним їм майном, але це неможливо що до безтілесних речей, які неможливо сприймати дотиком. Для того щоб надати власнику можливість розпоряджатися ними, юридична техніка роз-

робила засоби, завдяки яким абстрактні блага уявляються конкретними речами... Усі права вимоги, що представляють визначену суму грошей, і всі акції можуть таким же чином втілюватися у паперах, створених для того, щоб ці права вимоги та акції могли брати участь в обігу як тілесні речі. Такими є цінні папери [29, с. 37].

Підтримуючи позицію щодо визнання бездокументарних цінних паперів безтілесними речами, А. Латисв констатує, що існує низка об'єктів, прямо визнаних речами, які володіють настільки специфічними характеристиками, що вони здатні розхитати саме уявлення про об'єкти речових прав, до них належать і бездокументарні цінні папери [30, с. 54]. Д.В. Мурзін визнає, що цінний папір як безтілесна річ – зобов'язальне договірне право, що регулюється нормами речового права [31, с. 79]. У ході подальшого дослідження науковець зауважує, що бездокументарні цінні папери в свою чергу слугують моделлю майнового права, посвідченого цінним папером, що не потребує втілення в документі [32, с. 37]. Так, Д.В. Федотов підкреслює, що бездокументарні цінні папери – не речі, а майнові права, які виконують функції речей – цінних паперів, тим самим функціонально вони являються цінними паперами, хоча і існують у вигляді прав [33, с. 67]. У свою чергу В.О. Лапач зазначає, що майнове право може виступати в якості об'єкта правовідношення, таке право суттю майнові права стають об'єктом права власності [23, с. 206-207].

Убачається, що розуміння бездокументарних цінних паперів як речей призводить до необхідності переосмислення взагалі наукового підходу до поняття речі. Тим самим, вважаємо, що з точки сучасної цивілістичної науки має місце визнання речей вже як юридичної категорії, яка включає у себе і ті правові сучасні явища, матеріальність яких викликає певні сумніви.

У науковій доктрині висунуто теорію розуміння бездокументарних цінних паперів як інформації. Так, у рамках інформаційної теорії цінних паперів лежить гіпотеза про їхню потрібну правову природу: поряд з речово-зобов'язальною завжди існує інформація про права як самостійна складова правової природи цінних паперів [34, с. 11]. Так, Л.Ю. Добриніна конструє саме поняття «бездокументарного цінного паперу» як інформації про права, закріплені іменним або ордерним цінним папером, зафіксовану особливим чином (за допомогою засобів електронно-обчислювальної техніки тощо) на специфічному матеріальному носії, легальним утримувачем якого є особа, яка отримала в установленому порядку спеціальну ліцензію. «Інформація про права невіддільна від самих прав, – пише Л.Ю. Добриніна. – При передачі інформації про право передаються самі ці права, за умови їх належної поступки допомогою договору цесії, виконання же даного договору передбачає наступну зміну запису в реєстрі або рахунку ... Підтверджена належним чином інформація про права є шуканим реальним об'єктом цивільних прав щодо бездокументарних цінних паперів ... У наявності нерозривність зв'язку «право-матеріальне носій», яка у разі бездокументарних цінних паперів не втрачає свого значення» [35, с. 181-182]. Такий підхід, на думку його автора, дозволяє примирити прихильників документарної та бездокументарної теорії цінних паперів.

Не погоджуючись з таким розумінням цінних паперів, зазначимо: цінні папери – завжди документи, основною функцією яких є фіксація, зберігання та передача інформації про майнові права, визначені у ньому. Тобто, з одного боку, можна висловити позицію, що цінні папери завжди інформація про майнові права. Схематично це можна

представити наступним чином: цінні папери – документ – інформація про права. Однак така схематичність являється виключно одним із умовних аспектів розуміння їх правової природи. Тому висловлена позиція Л.Ю. Добриніної щодо потрібної правової природи бездокументарних цінних паперів призводить виключно до хибних висновків та ускладнення правової конструкції цінних паперів елементом, який не являється його складовою частиною.

Узагальнюючи здійснене дослідження висловлених науковою доктриною поглядів щодо розуміння правової природи бездокументарних цінних паперів, вбачається слушним висловити власне бачення їх правової суті. Так, на наш погляд, у першу чергу потрібно зважати, що класичні цінні папери також виникли свого часу як юридичні фікції: внаслідок перетворення зобов'язальних відносин в обігоздатне майно, як відповідь на потребу цивільного обороту надання обігоздатності майновим правам. Необхідність надання останнім більшої динаміки викликала появу правових конструкцій, які, опосередковуючи зобов'язальні правовідносини, дозволили включити права у майновий оборот на зразок реальних речей [36, с. 42]. З самого початку під цінним папером розуміли документ, який був виключно способом засвідчення і передачі майнових прав, які не визнавалися самостійним об'єктом цивільного права. Специфіка полягала в тому, що права, оформлені таким документом, здійснювалися і передавалися в особливому, спрощеному вигляді. Для учасників торговельного обігу традиційні речові конструкції були більш зручними, звичними і зрозумілими, завдяки чому абстрактні за своєю природою об'єкти (права, посвідчені цінним папером) стали предметом договорів купівлі-продажу, міни, дарування, позики, зберігання, застави нарівні з речами [36, с. 41]. Бездокументарні цінні папери виступають економічною та соціальною реальністю, визаною правозастосовною практикою. Таке їх визнання зумовлене існуванням об'єктивних причин у цивільному обороті [37, с. 26].

Тобто класичні цінні папери з'явилися та перебували у обігу як об'єкти речових прав унаслідок застосування юридичної фікції ще до того, як на фондовому ринку виникли бездокументарні цінні папери. Погодимося з висловленою Л.М. Саванець думкою, що за своєю суттю документарні цінні папери як матеріальні носії є певними символами, що можуть бути замінені іншим символами без зміни самого об'єкта – цінних паперів, а також його правового регулювання як об'єктів речових прав. Адже цінність цінних паперів визначається не їхніми речовими властивостями, а сукупністю прав, ними посвідчених [36, с. 34].

Цінні папери є особливим об'єктом цивільних прав, який має подвійну правову природу – речовозобов'язальну. З одного боку, це завжди майнові права, з іншого – ці права певним чином зафіксовані, мають свій носій, який являється матеріальним, що дозволяє поширювати на нього правовий режим речей.

Як бачимо, натепер багатоманітність наукових поглядів дає розуміння того, що остаточного визначення правової природи бездокументарних цінних паперів так і не відбулося. Нині висувуються якісно нові вимоги до розвитку та регулювання суспільних відносин, на які не завжди вчасно та адекватно реагує право. Над правовою сферою невпинно тяжіє «данина» використання класичних правових засобів, під які підлаштовуються нові відносини. Цілковито доречно зауважує І. Спасибо-Фатеева, що дотепер юридична наука не виявляє яких-небудь тенденцій до того, щоб подолати гіперконсерватизм і запропонувати такі правові засоби, які могли б бути не просто адекватними економічному і суспільному вектору, а концентровано спрямовувати його потенціал на благо розвитку цивілізації [38, с. 134]. Вважаємо, що існування бездокументарних цінних паперів наочно підтверджує, що історично сформовані правові інститути здатні до трансформаційних змін з урахуванням вимог сучасності. Потрібно завжди пам'ятати, що нині вже не дійсність прислуговує праву, а право – дійсності [39, с. 50].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Посполітак В.В. Передача права власності на цінні папери та прав за цінними паперами в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Посполітак Володимир Володимирович. – Київ, 2001. – 226 с.
2. Шевченко Г.Н. Право на бездокументарну цінну бумагу [Електронний ресурс] / Г.Н. Шевченко // Бизнес, Менеджмент и Право. Ежеквартальный научно-практический экономико-правовой журнал. 2006, август. № 2 (12). – С. 30-34. – Режим доступа : http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=649.
3. Чукулаев Р.В. Юридические концепции ценных бумаг и их влияние на развитие гражданского права [Текст] / Р.В. Чукулаев // Журнал российского права. – 2012. – № 12. – С. 12-24.
4. Шевченко Г.Н. Эмиссионные ценные бумаги: понятие, эмиссия, обращение [Текст]. – М. : Статут, 2006. – 271 с.
5. Гражданское право [Текст] : учебник : В 2 т. : под ред. Суханова. – М. : Издательство БЕК, 1998. – Т. 1. – 820 с.
6. Белов В.А. Ценные бумаги в российском гражданском праве [Текст] / В.А. Белов. – М. : Учебно-консультационный центр «ЮриИнфоР». – 1996. – 448 с.
7. Чуваков В.Б. Правовая природа ценных бумаг [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Чуваков Вадим Борисович. – Ярославль. – 2004. – 163 с.
8. Посполітак В.В. Правові аспекти існування «бездокументарних цінних паперів» [Текст] / В.В. Посполітак // Предпринимательство, хозяйство и право (Издание Союза юристов Украины и Института государства и права НАН Украины). – 1999. – № 4. – С. 23-25.
9. Фролова И.А. Правовое регулирование перехода прав на бездокументарные ценные бумаги [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Фролова Ирина Александровна. – Москва. – 2006. – 175 с.
10. Демушкина Е. Становление системы безналичных ценных бумаг в России : правовые проблемы [Текст] / Е. Демушкина // Экономика и жизнь. – 1995. – № 25. – С. 19-25.
11. Богустов А.А. Ценные бумаги как объекты прав в гражданском праве стран – участниц СНГ (сравнительно-правовой анализ) [Текст] : монография. – М. : РИОР : Инфра-М, 2013. – 144 с.
12. Белов В.А. Еще раз о проблеме бездокументарных ценных бумаг. Рецензия на книгу Д.И. Степанова «Защита прав владельца ценных бумаг, учитываемых записью на счете» (М. : Статут, 2004. – 127 с.) [Текст] / В.А. Белов // Правоведение. – С.-Пб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та. – 2008. – № 2. – С. 211-231.
13. Бірюков В. Визначення поняття цінних паперів [Текст] / В. Бірюков // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 6. – С. 50-52.
14. Саванець Л. Правова природа бездокументарних цінних паперів [Текст] / Л. Саванець // Вісник Львівського університету. – 2011. – Вип. 54. – С. 253-259.
15. Ротко С.В., Тимошенко Д.А. Бездокументарные ценные бумаги как институт вещного, обязательственного или иного права : во-прос теории и судебной практики? [Текст] / С.В. Ротко, Д.А. Тимошенко // Российская юстиция. – 2008. – № 11. – С. 2-5.
16. Виговський О.В. Бездокументарні цінні папери в системі об'єктів цивільних прав [Текст] / О.В. Виговський // Право України. – 2010. – № 12. – С. 95-100.
17. Вавженчук С.Я. Бездокументарна концепція цінного паперу: антиномії праворозуміння / С.Я. Вавженчук // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 6. – С. 170-175.
18. Ефимова Л.Г. Правовые аспекты безналичных денег [Текст] // Закон. – 1997. – № 1. – С. 46. Коментар до Цивільного кодексу Російської федерації частини першої / під редакцією О.Н. Садикова. – М. : Юридична фірма КОНТРАКТ; Інфра-М, 1997. – С. 325.

19. Мозговая О. Еще раз о юридической природе ценных бумаг [Текст] / О. Мозговая // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 9. – С. 26-28.
20. Яроцький В.Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) [Текст] / В.Л. Яроцький. – Харків : Право, 2006. – 544 с.
21. Харьковская цивилистическая школа : право собственности : монография / под. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков : Право, 2012. – 424 с.
22. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 656 с.
23. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика / В.А. Лапач. – С.-Пб. : Изд-во Юридический центр Пресс, 2002. – 544 с.
24. Шимон С.І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин [Текст] : монографія / С.І. Шимон. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 664 с.
25. Сліпченко С.О. Місце об'єктів особистих немайнових правовідносин у системі об'єктів цивільного права / С.О. Сліпченко // Право і суспільство. – 2013. – № 6-2. – С. 92-97.
26. Філософія : підручник / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань. – Х. : Право, 2013. – 432 с.
27. Бадмаева С.Ю. Объекты вещных прав в российском гражданском праве [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Бадмаева Софья Юрьевна. – Москва, 2008. – 217 с.
28. Эннексерус Л. Курс германского гражданского права. Т. 1, полутом 2. Перевод с 13-го немецкого издания. Под ред. Д.М. Генкина и И.Б. Новицкого. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1950. – С. 11-12.
29. Кологойда О.В. Поняття та юридична природа цінних паперів / О.В. Кологойда // Вісник Київського нац. університету ім. Т.Г. Шевченка. Сер. : Юридичні науки. – 2011. – Вип. 86. – С. 36-39.
30. Латыев А. Бездокументарные ценные бумаги и деньги как объекты вещных прав [Текст] / А. Латыев // Российская юстиция. – 2004. – № 4. – С. 54-56.
31. Мурзин Д.В. Ценные бумаги – бестелесные вещи: Правовые проблемы современной теории ценных бумаг [Текст] / Д.В. Мурзин. – М. : Статут, 1998. – 174 с.
32. Мурзин Д.В. Ценные бумаги как юридические конструкции гражданского права [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Мурзин Дмитрий Витальевич. – Екатеринбург. – 2001. – 202 с.
33. Федотов Д.В. Бестелесное имущество в гражданском праве : монография. – М. : ИНФРА-М, 2014. – 154 с.
34. Решетина Е.Н. Суррогат или ценная бумага? / Е.Н. Решетина // Хозяйство и право. – 2004. – № 6. – С. 8-13.
35. Агапеева Е.В. Ценные бумаги как объекты гражданского оборота по законодательству России и США [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Агапеева Елена Вячеславовна. – Москва. – 2006. – 176 с.
36. Саванець Л.М. Перехід прав за бездокументними цінними паперами : цивільно-правовий аспект [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Саванець Людмила Михайлівна. – Львів, 2013. – 207 с.
37. Гардецька Н.О. Поняття і види об'єктів цивільних прав / Н.О. Гардецька // Вісник Верховного суду України. – 2004. – № 3(43). – С. 37-39.
38. Крат В. Нетиповість у цивільному праві : історія та сучасність / В. Крат // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 1. – С. 134-143.
39. Рыжков О. О природе нематериального [Текст] / О. Рыжков // Рынок ценных бумаг. – 1997. – № 7. – С. 50-52.